

BUDAPESTI SZEMLE

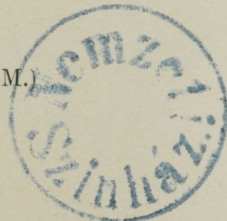
A MAGYAR TUD. AKADÉMIA MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTI

GYULAI PÁL.

HARMINCZADIK KÖTET

(64. 65. 66. SZÁM.)



BUDA-PEST.

FRANKLIN-TÁRSULAT

MAGYAR IROD. INTÉZET ÉS KÖNYVNYOMDA.

1882.

A MUHAMMEDÁN KÖZVÉLEMÉNYRŐL.

I.

A muhammedán világot újabb időben egy hatalmas eszme mozgatja ismét. A *paniszlamismus* eszméje ez, a politikailag szétforgácsolt iszlámnak szellemi egybeforrasztása egy nagy egységgé. Ez egység külső formája az oszthatatlan khalifátus intézménye, mely az iszlám legrégebb politikai alakulásának felel meg, és melynek fölélesztéséről álmodoznak azok, kik ez eszme révén a végenyészet örvényéig jutott muhammedán hatalom renaissance-át kívánják előkészíteni. Ez eszmét a muhammedán világban a szorultság ténye költé föl, melybe a muhammedáság uralmának legtöbb pontjain jutott. Közép-Ázsiában az orosz hatalom szorítja ki az iszlámot azelőtt hatalmas fészkeiből, Éjszak-Afrikában a francia hódítás, Dél-Ázsiában az angol túlsúly fenyegeti az iszlám hatalmi állását, és Európában máris csak látszólagos uralma van a mindenfelől megkuszált iszlámnak. Az iszlámra nézve a jövő méhében rejlő veszélyek ellen a muhammedán hatalmak egyesülését és közös fenhatóság alatt egységes összetartozásuk öntudatának ébresztését érzik az egyedüli mentőszernek. Ez egyesülést pedig a régi iszlám egységes khalifátusának zászlója alatt képzelhetik csak.

Abd al-Hamid szultán, ki — mint mondják — maga a paniszlamismus propagandájának egyik legbuzgóbb mozgatója, az oszmán ház javára véli fölhasználhatónak e nagy mozgalmat, és a muhammedán világban terjesztett röpiratokban is kijelölteti azt az első helyet, mely neki az iszlám szövetségében jut. Magok a paniszlamismus hívei a mozgalom ez

irányát nem tartják épen szükségszerűnek, sőt az újon születtendő khalifátus előnyére a régi arab suprematia hagyományait szívesen élesztik föl; az oszmán khalifátust pedig teljesen elejtik. A kelet ügyeibe mélyen beavatott némely európai író is, az iszlám állása egyedüli mentőeszközének tekinti a paniszlamismus megszilárdulását és általa vélik megoldhatónak a keleti világ muhammedán részének világtörténeti földadatát. Blunt, kinek a *Fortnightly Review* 1881. évi folyamában a *Future of Islam* czíme alatt megjelent hatalmas cikksorozata tán nem kerülte ki művelt olvasóink figyelmét, egyenesen az angolok protectiója alá helyezi a muhammedán világnak akár Kairóban, akár Bagdadban, akár Medinában székelő szellemi főnökét, khalifáját, és politikai hatalmának elejtése által akarja megmenteni eszményi hivatását. Magok a keletiek a khalifátus politikai hatalmának elejtéséről azonban nem igen akarnak még szólni. *Ululatus pugnae auditur in castris* — a paniszlamismus eszméje harcziás eszme az ő szemökben, a minő az ifjú iszlám legelső megalakulásakor is harcziás eszme volt. Ez eszme uralkodik most a muhammedán közvélemény fölött, néhol oly hatalommal, hogy az európai kormányok képviselői sokallják is.

A legutóbbi év december hó közepe felé a napi lapok sürgönyrovatában egy körülbelöl ily tartalmú közléssel találkozhattunk: «A francia kormány figyelmezteti a portát a *Dsarájib* című arab lapnak Franciaország ellen forduló mértéktelen támadásaira és azt kívánja, hogy a török kormány a nevezett lapot kifejezéseinek mérsékelésére kötelezze». Az említett lap, mely — mint a fentebbi közlés mutatja — a hatalmas köztársaság aggodalmát képes fölébresztetni, egy évek hosszú során Konstantinápolyban megjelent arab lap, melynek megjelenése hosszabb időn át föl volt függesztve, és most is csak október hava óta nyert ismét megjelenhetési engedélyt. E lap kivételes helyet foglalt el régóta arab laptársai között. Megalapítója Ahmed Fárisz al-Sidják, az arab nyelv legmesteriebb kezelője az újabbkori arabok között. Szyriai származású keresztyén; családja, a Sidják család, a libanoni maronita családok között a legelőkelőbbek egyike. Fárisz soká Malta szigetén tanárkodott, protestáns hitre térve, az angol bibliatársulat szolgálatában a bibliának classikus arab fordításához fogott, a londoni

világtárlat alkalmával Európában soká tartózkodott, később keletre visszatérvén, a muhammedán vallást vette föl, és hol Tuniszban, hol Kairóban, mint a búlaki államnyomda igazgatója, majd később Konstantinápolyban, *Dasavájib* című újságával, a muhammedán ügy egyik leglelkesebb harczosává vált. Van egy nagy útazási munkája Európáról, melyben az európai viszonyokat kemény satíra tárgyává teszi, ugyanezt cselekszi némely makámájában is, melyek által a forma és nyelvi mesterség tekintetében az új-kor Hariri-ja dísznevét akará kivívni a maga számára. Lapja soká az egyiptomi alkirály érdekeit szolgálta Konstantinápolyban; később, különösen Ahmed fia, Szelim Efendi szerkesztése alatt, teljesen a paniszlamismus szolgálatába állott, melynek most egyik legbefolyásosabb szószólója. Messzeterjedő összeköttetéseinél fogva roppant hatalmat gyakorol a muhammedánok közvéleménye fölött és újabbi megjelenése óta főcéljául tekinti, a paniszlamismus állásának kifejezést adni az Éjszak-Afrikában végbemenő változásokkal szemben. Ezt a muhammedán ügy iránt való azon hévvel teszi, mely e lapot kezdettől fogva kitünteté, és mely által a muhammedán közvélemény egyik legfontosabb képviselőjévé is vált.

A *Dasavájib* állását a muhammedán közvélemény közlönyei közt valóban kivételesnek kell tekintenünk. Előre kell bocsátanom, hogy a keleti hírlapirodalomnak csakis arab ágáról szólhatok tüzetesebben, és, úgy gondolom, a muhammedán közvélemény irányának megítélésére nézve ez idő szerint az arab ajkú iszlámhívők érzülete bír a legnagyobb fontossággal. Nem véletlenségnek tudandó be, hogy a paniszlamismus hivatalos mozgatói a török fővárosban arab nyelvű újságban hirdetik a muhammedán világnak a jövő e programját. Mert egyrésről, a mint az iszlám kiváltságos nyelve az arab nyelv, melyen e vallás összes kútforrásai szerkesztvék, és mely elejétől fogva egészen a legújabb időkig az a nyelv, melyen az iszlám eszméi nyilvánultak és nyilvánulnak, úgy másrészt a muhammedán kérdés színterének legfontosabb területei azok, a melyeken arab ajkú nép lakik. Hisz, e nép között a legutóbbi években máris kezdtek hangoztatni, még pedig hol halkán rebesgetve, hol pedig erősebb nyomatékkal, azt a kérdést, mely az oszmán házra nézve tán keményebb veszélyeket rejt, mint az európai hatalmak támadásai: az

arab nemzet önállóságának kérdését. Könnyen érthető az a veszély, mely ily kérdés nyílt kitörése által az európai területen amúgy is olyannyira meggyengült oszmán ház hatalmi állására háramolnék, ha meggondoljuk azt a tényt, hogy az oszmán birodalom ázsiai és afrikai részeinek zöme arab lakossággal bír. Az arab nemzeti kérdésnek sikeres fölvetése, elkezdve Mezopotámiától az egész szyriai sivatagon át, melyet az amúgy is már évszázadok óta lázongó féktelen beduin törzsek foglalnak el, le egészen az arab szent földig egyrészt és Egyiptomig másrészt, lángba boríthatná az oszmán birodalmat. Évszázadok óta megoldatlan államjogi kérdések, különösen az a régi vitás kérdés, vajon jogosan nevezhető-e a konstantinápolyi szultánságot gyakorló oszmán család uralkodó tagja az iszlámhívők főnökének, a prophéta helytartójának, vagy pedig csakis a Kurejs-törzsből, melyből maga Muhammed is származott, választható-e a khalifa, az igazhívők politikai és szellemi főnöke, kerülhetnének ismét szönyegre, és nagyon kérdéses: vajon mindenkor könnyű szerrel sikerülne-e hol a szyriai sivatag arab sejkhejt lecsöndesíteni, hol a mekkai serif köré csoportosuló fanaticus arabságot lekenyerezni, vagy pláne, a mint ez a legutóbbi időben is történt, conspiráló serifeket láb alól eltenni? Fölmerülne ismét a vahhábita mozgalom, mely, mióta az egyiptomi vazallus segélyével visszanyomatott, Nedsd földjének határai közé szorult, de mely a hagyományos muhammedán puritanismus helyreállítása czímén ismét nyugtalanítaná az ősi hittől elszakadottnak mondott muhammedán területeket, a mint a török elem hatalma visszanyomásának kérdése merülne föl az arab ajkú iszlámhívők köreiben.

Látni való, a keleti kérdésnek e téren, fájdalom, nem eléggé méltatott mozzanatai rejlenek, és ezért is joggal mondhattuk, hogy a muhammedánok közérzületét illetőleg, az arab világ szellemi nyilatkozatai igen fontos, hogy ne mondjam, a legfontosabb tényezőként tekintendők.

Az arab journalistikában a múlt évig csakis az egy *Dsavájjib* képviselte azt a tösgyökeres muhammedán álláspontot, melynek betetőzéseként újabb időben a paniszlamicus gondolat nyilvánul. Ezért mondtam, hogy e lap kivételes állást foglal el lapársai között. Az arab journalistika leginkább kétféle iránynak szolgált addig. Szýriában keresztyének kezében volt

a hírlapirodalom. Ott a szerzetesek és missiótársaságok részéről egy egész sereg arab hetilap forog, melyekben, abban az időben, midőn alkalmam volt figyelemmel kísérni tartalmukat, körülbelől ugyanazon kérdések tárgyaltattak, melyekkel az európai rokon irányú hírlapirodalomban találkozunk. Protestáns részről egyik legfürgébb szerkesztő Szyriában egy Butrusz Bisztáni nevű híres tudós, ki mint maronita a Bejrútban dr. Van Dyk amerikai orvos vezetése alatt évtizedek óta működő protestáns missiótársulat révén a protestáns hitre tért és bámulatos szaporaságú irodalmi működést fejt ki, melynek legújabb terméke egy máris több kötetre terjedő arab *Conversations-Lexikon*. Bisztáni többek között még egy «nemzeti iskola» (medresze vataniija) czímel bíró nevelő-intézet igazgatója is, melynek czélja az ottani ifjúságot az európai műveltség szellemében nevelni. Ez intézet a Bejrútban székelő amerikai egyetemnek előkészítő iskolája és a benne uralkodó szellem, mint személyesen meggyőződni alkalmam volt, csakis oly fölszínese, mint az egyetemeink színvonalát meg sem közelítő főiskoláé. A kulturtörekvések e rovatába tartozik Bisztáni-nak három lapja is: a *Dsenne*, a *Dsunejne* és a *Dsinán*, magyarul: kert, kertecske, kertek. E czímek a szerkesztő (Bisztáni) nevével vannak kapcsolatban, mely annyit jelent, hogy: kertész. Természetes, hogy *kertész* csak «kertek»-et szerkeszthet. E lapok, melyek közül az utóbbi egy többnyire fordításokat és primitív ismereteket közlő havi szemle, az ottani muhammedán világgal semmi kapcsolatban sem állanak és habár a szultán irányában mindenkor a legmélyebb loyalitással viseltetnek, az iszlám köreire semmi befolyással nem bírnak. Az ottani kormány hivatalos közleményei számára egy maronita költő által szerkesztett, két nyelven (arabul és francziául) megjelenő gyarló hetilapot szokott fölhasználni. A *Hadikat al-akhbár* — ez a czíme Khalíl lapjának — azonban számot nem tesz Bisztáni lapjai mellett. Látni való ezekből, hogy a muhammedán érdekek itt egyáltalán hírlapi képviseletre nem találtak, és elképzelhető, mily mohón lesi a szyriai muhammedán a *Dsarájibot*, mely muhammedánság dolgában néki egyedüli közlönye, annál is inkább, minthogy alapítója maga is szyriai ember, kire a szyriai arab nem csekély büszkeséggel tekint föl.

Ha már most az éjszakafrikai arabság hírlapi irodal-

mára tekintünk, könnyen elképzelhető, hogy az algieri arab lap, a *Besir* (hírmondó), mint a francia kormány ottani hivatalos lapja, épen nem tekinthető a muhammedán közérület kifejezőjének. Tunisznak pedig *Râûd* című lapja, míg a muhammedán hatalom erősen állott Tuniszban, tősgyökeres muhammedán arab szellemű lap volt ugyan, de túlnyomóan helyi érdekű; Tuniszon kívül nem igen mozgott, és tartalmának általánosb érdekű része, leginkább csak a *Dsarâjib* folytán, mely a tuniszi kormánynyal a legbensőbb összeköttetésben állott, jutott a muhammedán világ tudomására.

Egyiptomban teljesen muhammedán kézen van az arab hírlapirodalom, melynek két évtized óta ottan igen élénk kelete van. Elkezdve a legkomolyabb magatartású iskolaügyi szemléttől, le a könnyűvérű satirai lapig, az utolsó két évtizedben akadt képviselője Kairó és Alexandria irodalmában. Másutt bővebben szoltam ez irodalomról. Jelen cikkünk keretébe csak az az egy észrevétel tartozik, hogy habár muhammedánok többnyire azok, kik Egyiptomban az arab hírlapirodalmat képviselik, a muhammedán tudat a legújabb időkig ép oly ritkán hangzott ki belőle, mint ama kormány intézkedéseiből, melynek kedvében járni volt legfőbb törekvése. Nagy bajt hozhat vala a szerkesztőre, ha kedve kerekedik a muhammedán állam eszméjét erősebben hangsúlyozni, mint a mennyire az Iszmail basa_korában az Európától függő, irányt adó körök ínyére volt. Az egyiptomi sajtótörvénynek van egy kemény cikkelye, melyet nem haboztak az ily lap ellen alkalmazni. Volt is példa rá, hogy ily ó-muhammedán érzelmű szerkesztőt a Szudánba való deportálással fenyegettek. Az egyiptomi muhammedánság közérületét nem láttuk kifejezve e lapokban; egyre az uralkodó köröknek hízelegtek, ünnepélyeiket üres versekben dicsőítették, a legközönbösebb eseményeket nagyhangzású vezércikkekben árasztották el magasztaló szópengetéssel. Politikai meggyőződést alig nyilváníttak. De azóta egyet fordult a világ az iszlám e szép tartományában. A közvélemény nyilvános kifejezése dolgában itt egy ideig valósággal forradalmi változás volt constatálható.

II.

Az arab ajkú muhammedánság közvéleménye újabb időben sehol sem talált nyomósabb kifejezésre, mint Egyiptomban. Az iszlám tartományainak egyik országa sem bír a legközelebbi idők történetében politikai és művelődési múlttal, mely oly élénken bihatná ki a muhammedán, és még közelebről, az arab nemzeti reactiót, mint Egyiptom. Muhammed Ali ideje óta ez az ország Európának művelődési példája, utódai alatt politikai zsákmányává is vált Európának. Olvasóim ismerik Egyiptom legújabb történetének fővonalait. Mondhatjuk, hogy az utolsó években e minden tekintetben gazdag ország politikai története nem egyéb, a különféle, egymással versengő európai hatalmak himbálódzásánál a keleti világ gyöngyén. Hol az egyiket, hol a másikat látjuk föülkerekedni e himbálódzás alkalmával. De hogy egyáltalán európai befolyás legyen a döntő factor Egyiptom politikai életében, arról alaposan gondoskodott az az irány, melyet különösen az utolsóelőtti alkirály, Iszmáil, adott az ország fejlődésének. E tüneménynyel karöltve járt az európai elem szellemi túlsúlya is az egyiptomi nyilvános életben. Egyiptomnak történelmi előzményeiből, muhammedán hagyományaiból való teljes kivetköztetése és európai mintára való reformálása, mintha csak ez lett volna a jelszó, mely által Egyiptomot szellemileg boldogíthatni véltek, midőn azt végtelen nyomorúság örvénye elé juttatták. Az arab érzelmű és nemzetiségök fényes hagyományait tisztelő benszülöttek sarokba szorultak. Hazafias törekvésök, melyet néha mély tudományossággal és széles műveltséggel egyesítének, barbarismusnak hirdettetett. A népnek pedig legnemesebb érzelmei kitöröltettek, úgyszólván, az actualitások sorából és akár valami örökre lejárt dolog a pusztá archæologiai érdekességek sorába száműzettek. A nép szellemi kulturáját igazgató körökben egyre csakis oly egyének sugalmazásai váltak mérteket és irányt adókká, kiknek a nép szellemi múltja iránt sem érzékek, sem értelmök nincsen, és kiknek eszményképe abban központosult — hogy egy ily népboldogító saját szavaival éljek — hogy a turbános Egyiptomot frakkos Egyiptom váltsa

föl. Ez a káros rendszer árasztotta el a pharaók és khalifák országát két évtizeden át. Meg volt neki az előzménye Muhammed Ali házának történetében. Az alkirályi dynastia megalapítója, Muhammed Ali idejében is már szabad vására nyílt Egyiptomban az Európából oda özönlő sok népboldogító kalandornak; egy nagy részöknek sikerült itt nagy állásra és vagyonra szert tenni. Válogatás nélkül ő reájok hajtottak. A kik ily európaiak állásáról az akkori Egyiptomban fölvilágosító olvasmányt kívánnak, e pontra nézve fölötte pikáns részleteket találnak Scipion Marin hasonkorú könyvében: *Événements et aventures en Égypte en 1839* (Páris, 1840). Voltak aztán oly európaiak is, kik nem épen befolyásuk, hanem inkább állásuk érdekes voltánál fogva emlekezetes szerepet vittek az egyiptomi kormányban. Ezek között legérdekesebb tán egy skót fiú kalandja, ki mint Muhammed próféta szülő városának, Medinának, főparancsnoka végezte be földi pályafutását. Keith Tamásnak hitták e furesa carriere-ű skót embert. Az angoloknak Muhammed Ali elleni háborúja alkalmával az európai hadseregben szolgált, és többed magával az egyiptomiak fogságába kerülván, a muhammedán hitre tért át. Annak az Ahmed nevű egyiptomi tábornoknak szolgálatába jutott, kit a mamelukok ellenében tanúsított bátorsága végett az Ahmed Bonaparte dísznévvel tiszteltek meg. Ura által azonban megfenyítettván, Tamásunk Muhammed Ali egyik feleségének oltalmához folyamodott, a ki őt fiának, Tuszun basának ajánlotta, ki őt szolgálatába fogadta és tehetségéről meggyőződván, csakhamar kincstárnokává lépteté őt elő. Ily minőségben kíserte gazdáját Arabiába, hová Tuszun a porta ellen föllázadt vahhábiták lecsöndesítése végett küldetett. E háborúban Keith, ki az Ibrahim Aga nevet vette föl, különösen a Dsudejda melletti ütközetben, oly sok jelét adta bátorságának, hogy Tuszun őt az általa elfoglalt Medina város parancsnokává nevezte ki.

Közbevetőleg hadd jegyezzük meg ez alkalommal, hogy fölötte érdekes tanulmány volna, Egyiptomnak és a többi muhammedán országoknak történetéből összeszedni azon európaiak sorát, kiknek, az iszlámra térve, sikerült a keleti államokban a közönségesnél magasabb rangot elfoglalni. Még a Muhammed Ali által később kipusztított egyiptomi mamelukok seregében is találkozunk velök. Az erre vonatkozó igen

érdekes adatom a XVI. század elejéről való. Ekkor breitenbachi Baumgarten Márton 1507-ben tett keleti útjának leírásában ezt találjuk: «Ugyanazon időben a Sion hegyet lakó franciscanusok congregatiójából való barát, nem tudom a sátánnak mily mesterségei által rászedetve, apostatává vált, kit mi ezen idő előtt Kairóban mamelukoskodni láttunk és midőn hitelhagyása felől kérdeztük, semmire sem mentünk vele.» *) Ugyanez az utazó szól egy spanyol eredetű papról, ki ugyancsak hitét elhagyván, a mamelukok közé állt és rövid idő alatt nagy és tekintélyes férfiúvá vált. **)

De térjünk vissza ismét az újabb kórra. Muhammed Ali utódai alatt haszonkereső nyugatiaknak az egyiptomi kormányban való elhelyezése valóságos epidemiává fejlődött. Abbász basa uralkodása alatt esett meg, hogy Lubbert, egy volt francia színigazgató — előbb hadügyminiszteri államtitkár — később a cultusminiszteriumban nagy méltóságot töltött be. A ki e tekintetben furcsa és mulattató adatokat kívánna olvasni, azt most Maxime du Camp-nak, a ki a harminczas években Flaubert társaságában utazott Egyiptomban és Szíriában *Souvenirs littéraires* cím alatt a *Revue des deux mondes* egyik deczemberi füzetében (1881) megjelent úti emlékeire utasíthatom, a hol Abbász basa uralkodásának épen ez oldala igen eleven színekkel van előtűntetve.

Az európai elem társadalmi és tekintélybeli túlsúlyát pedig valóságos káros rendszerré emelte Iszmail basa. E fejedelem virágzásának és bukásának — az előbbi ép oly rendkívüli tünemény, mint az utóbbi — összes okai azon rendszerben találkoznak, melynek megalapítása által a túlbuzgó férfiú, a mint az idegekkel szemben hatalmi emelkedését

¹⁾ *Peregrinatio in Aegyptum, Arabiam, Palaestinam et Syriam*, ed. M. Christoph. Donaveruis (Nörimberg, 1594), p. 86: «Per idem tempus Monachus quidem ex congregatione Franciscana inhabitantium Montem Sion, nescio quibus Sathanæ technis delusus, ultro apostata fit, quem nos ante hoc tempus in Cayro Mamalucantem et vidimus et de apostasia allocuti nihil apud eum profecimus».

²⁾ Baumgarten, u. o. p. 42: «Porro hic Tongobardinus ex Hispano Mamalucus factus, dum apud suos esset, Diaconi Ecclesiae fungebatur gradu. At ubi furoribus Mahometanis futili consensisset fide, Christianorum omnium, licet ab his apostata, sub Soldano agentium, brevi in magnum et auctoritate pollentem coaluit virum».

előkészíté és megszilárdítá, úgy másrészt maga alól eltolta az alapot, a melyen bármely fejedelem állása fölépül: a népe közérzésével való összhangzatot. Hirtelen bukásának (augusztus 16. 1879) története és az azt kísérő események még mindnyájunk emlékezetében vannak és a szeptember 9-iki katonai lázadás, mely fiának és utódának, a szolidabb érzelmű Taufik basának, idejében az arab nép közérzésének egy új korszakát látszik megnyitni, egy időre legalább teljesen halomra döntvén az Európa-imádás betegségét, mely Egyiptom befolyásos köreit addig áthatotta, úgy látszik, csakis egyenes következménye azon tüneményeknek, melyek Iszmail bukását sietteték.

A keleti embernek nincs vérében a lázadás szelleme. Belényugoszik ő a meglevő helyzetbe, melyen nyugalmas módon nem változtathat; plane a muhammedán ember teljességgel hódol a «fait accompli» hatalmának. Mondhatni, hogy maga a muhammedán vallás sem helyesli oly fejedelmek és kormányok elleni lázadást, kiknek eljárása nem felel meg a muhammedán vallás követelményeinek. Erre nézve egy igen fontos helyét idézik a kánoni hagyománynak, mely így hangzik: «Hogylha uralkodóktól helytelen eljárást tapasztaltok, tűrjétek azt békén, mert a ki az uralkodó engedelmeiből akár csak egy arasznnyira is kivonja magát, az pogányként hal meg.» (Al-Bukhári, kitáb al-fitan 2. sz.) Az ezen vallásos mondásban rejlő elv hatalma tartja féken a muhammedán társadalmakat, valahányszor vallásos érdekeiket háttérbe szorító fejedelem uralkodik fölöttök. Ez a mondat bizonyára az iszlám első századaiban uralkodó hitelhagyott khalifák idején keletkezett, midőn a muhammedán igazhitű érzet fölháborodott azon dolgokért, melyek a khalifai udvar történeteiből kiszivárogtak a nagy közönségbe. «Perfer et obdura», ez az ő jelmondatuk. Ez volt a régi időben és ezt alkalmazták az Iszmail basa idejében érvényre jutott rendszer tekintetében is, melyet szívökben elátkoztak. Külsőleg csendes belényugodásukat azonban nem leheté valódi érzelmeik tükrének tekinteni. Bizalmas beszéd közben az egyszerű kereskedő is megtette éles megjegyzéseit azokra, a miket nemzeti és vallásos szempontból elítélendőnek hitt. Magam is számtalanszor tanúja voltam az ily társalgási kritikának oly muhammedán körökben, melyeknek bizalmát szerencsém volt elnyerhetni.

Különös alkalmat szolgáltatottak ily beható kritikára némely fényes udvari ünnepélyességek (farah), melyeken az arab és muhammedán érzelmű nép külsőleg ugyan teljes szívvel résztvenni mutatkozott, de nem a nélkül, hogy a róluk való beszéd közben ne nyilvánított volna némi idegenkedést a mindenütt érvényesülni látszó európai befolyástól, sőt európai emberek kitüntetésétől, mely ily alkalmakkor néha a legfurcsább módon szembe ötlött.

Valódi fészke a reactionárius szellemnek már abban az időben is az Azhar-akadémia volt, hol Iszmail korában is lappangott már az az érzület, mely újabb időben a legelső alkalom előadtával nagy nyomatékkal jutott kifejezésre. A ki elolvasta azt a jellemzést, melyet nemrég ez akadémiáról, szervezetről, lakosairól, a benne tartott előadások rendszeréről és módszeréről, szóval az akadémia szelleméről nyújtottam, könnyen megértheti, hogy — habár túlzottak is azok az ítéletek, melyeket újabb időben különösen a francia lapok közölnek az Al-Azharból a nép közé sugárzó fanatismusról — mégis ez óriási intézetben összpontosul minden vallásos és nemzeti aspiráció, melyet a muhammedán nép az ellene törekvő európai túlsúly ellenében kifejtetni képes. Ez intézetben van képviselve az arab ajkú iszlám «ecclesia militans»-a.

Azt mondtam az imént, hogy túlzottak azok az ítéletek, melyeket nevezetesen a francziák az Al-Azhar nevelte fanatismusról világnak híresztelnek. Újabb időben különösen a *Journal des Débats* kairói levelezője, Gabriel Charmes, jeleskedett e téren. Az Al-Azhar-t e kitünő francia író egyik cikkében az orgyilkosok akadémiájának («académie des assassins») nevezte. Kairóban ugyanis soká egy francia író szerkesztése alatt egy *L'Egypte* című folyóirat jelent meg, mely a francia ügy érdekeinek közlönye volt Egyiptomban. Azt mondják, hogy a szeptemberi események következtében megbukott miniszteriumnak is, mely a francia befolyásnak különös szívességgel engedett, ez a lap volt egyik közlönye. Riáz basa idejében e lapot nem igen bánthatta valaki, de alig fordult egyet a világ Egyiptomban, alig mutatkozott, mint azonnal rá is térünk, a nemzeti szellem ébredése az egyiptomi közvéleményben, csakhamar kínálkozott is alkalom arra, hogy a muhammedán közvélemény a *L'Egypte* által képviselt iránynyal ellentétbe kerüljön. Még pedig nem minden

concrét ok nélkül. A *L'Egypte* ugyanis még a legutolsó hónapokban lábra kapott *nemzeti ébredés* idejében — ennek tekinthetjük az arab népek között észlelhető energicus mozgalmat — sem szűnt meg a francia lobogót fenn hordani és ezzel sem elégedvén meg, az arab nemzeti és muhammedán vallási érzetet azon a földön bántalmazni, mely évszázadok óta e két eszmének legtudatosabb képviselésével tündökölt. Kétszeresen bántotta ez a muhammedánokat ép ez idő szerint. Mert nem tekintve azon tényt, hogy nemzeti és vallásos önérzetöknek visszatetsző egy régi rendszernek végre valahára sikerült megbuktatása által egy kissé elbizakodottá és érzékenynyé tette őket az idegennek fölületes megfigyelésen alapuló bántalmai ellenében, épen a francia elem részéről az iszlám integritásán a legújabb időben Éjszak-Afrikában ejtett csorba, éleszthető ingerültségeket azok ellen, kik — mint művelt arabok írják — «nem is az európai műveltség nevében, nem is a keresztyén vallás eszméinek terjesztése céljából, tehát tulajdonképeni szellemi aspiráció által nem, hanem pusztá hatalmi viszketeg és versengés által ingerelve, földülták Tunisz bekés muhammedán társadalmát és neki-rontottak Kairuvánnak, az afrikai iszlám szent helyének és gyöngyének».

Igy fogja föl *Dsavájib* és az a kör, mely a lap érzületében osztozódik, a muhammedán afrikai terület megrohanását a francziák részéről. Mindezen körülmények öregbíték azt az érzékenységet, melyre a kégyes muhammedánnak ébrednie kelle, midőn a *L'Egypte* kiadója, a muhammedán igazhit egyik hatalmas fészkeben, Muhammed missiója ellen tevő meg gúnyos megjegyzéseit. Könnyen elképzelhető, mily zajt ütött annak híre az Al-Azhar akadémia köreiben, hol a muhammedán vallás kánonjogát tanítják és terjesztik világgá és a főnforgó sérelmet a kánoni törvény szempontjából kezdék mérlegelni. A tizezeret túlhaladó közönség között, úgy beszéltek, akadt oly fanatikus is, ki a francia szerkesztő eljárását a blasphemia kategóriájába sorolván, azon véleményben volt, hogy reá férne a muhammedánok részéről a legszigorúbb fenytetés. Hogy halálra ítélték legyen Lafon-t, merő koholmánynak látszik; sőt keményen hiszszük, még pedig azon enybe, elnéző szellem után ítélve, melyet magunk az Al-Azhar falai között tapasztaltunk, hogy a szelíd sejkhek

ily kemény eljárásra még elméletileg sem ragadtatták volna magokat. Vakmerő francziánk azonban túlbecsülte az Al-Azhar szilaj szellemét, és a végsőtől felve, a legközelebbi hajó Marseille felé vitte őt, távol a fenyegető sejkhek hatalmának körétől.

Az Al-Azhar addig tapasztalható mérsékelt és kíméletes magatartásában nagy érdeme volt a meceset-akadémia sok éves rectorának, Sejkh Abbászinak, kiről más alkalommal bővebben szölottam. E tisztos aggastyánnak, a mint finom tapintatánál fogva sikerült évek hosszú során át az Al-Azhar társadalmát féken tartani az uralkodó rendszer tévedései ellenében, ámbár meg fölfelé nem szűnt meg hangsúlyozni az iszlám és arabság hagyományainak örökölt jogait, úgy a jelen viszonyok között is a mérsékelő, meg közvetítő szerepét hitte kötelességszerű küldetésének. De a közvetítés ideje, úgy látszik, már lejárt e körökben. Úgy hiszik, elég soká tűrtek; most hallatni akarják meggyőződésüket és érvényesíteni annak teljes súlyát. E viszonyok közt elbukott a békés mufti. Ép e napokban olvashattuk a mecesetrektorságától való elmozdztatásának híret. A közvetítőknek osztályrésze, hogy két szélek között pottyanjának földre. Ez a sorsa jutott az eszélyes Abbászinak is. Bukásának azonban még egyéb, nem egészen tiszta okait is emlegetik.

A megváltozott viszonyok journalistikai kifejezést is teremtettek a magok számára. Egyáltalán mondhatni, hogy az arab nyelvű hírlapirodalom csak a legújabb idők végzetes eseményei után indult nagymértékű haladásnak és terjedésnek. Még pedig a legellentétesebb irányokban. Alig telepedett le a trónjától megfosztott Iszmil basa Európában, máris híre járt, hogy hol Londonban, hol Párisban ephemer tartamú arab hírlapok indultak meg, melyek óriási mennyiségben importáltattak, néha csempésztettek valamennyi arab ajkú muhammedán körökbe, még Indiába is. E hirtelenül fölbujjázó arab hírlapoknak, melyek mellett még hasonló tartalmú és czelzatú röpiratok is keletkeztek, az volt a föladatuk, hogy egyrészt Iszmil basa örökre elveszett ügyét pártolják és támogatassák, másrészt a török, illetve oszmán khalifátus jogosságát feszegetssék. Viszhangjok az európai sajtóban is hallható volt, a mennyiben a khiddiv rangját vesztett alkirály, ki még uralkodó pályafutása bevégezte után is nemcsak háremjének, hanem jó összegű apanage-nak is ura maradt, elegendőnek arra, hogy volt souverainje ellen Európában hírlapilag izgat-

hasson. Az oszmán khalifátus ellenében mindazon érveken kívül, melyeket évszázadok folytán a theologiai irodalom fölhalmozott, most politikai okok is fölhozottak; egyszerre csak az arab népek előbbrevalósága hangsúlyoztatott, és nagyon valószínű, hogy az e cikkem elején említett arab mozgalom élesztésére ez irodalom ha nem is sok, de mindenesetre volt némi hatással és befolyással.

Így állt bosszút a bukott alkirály azon, a ki khalifai rangjára és Egyiptom fölötti főnhatóságúra való hivatkozással az őt megillető formális szentesítés következtében foganatot szerzett Európa és Egyiptom közkívánatának. Ha megtámadja és megingatja a muhammedán közvéleményben amúgy is vitás khalifai méltóságát, sikerül neki alapjában meggyöngíteni hűbérese ellen követett eljárása jogosultságát. Ez izgató hírlapirodalom mellett az olaszok is kerestek szócsövet az arab ajkú közvélemény felé, mely által az olasz érdekek iránt kedvező hangulatot kívántak teremteni az arab ajkú afrikai muhammedánság közt. Sardíniában egy arab lapot indítottak meg, melyről azt mondják, hogy roppant sok példánya jutott az afrikai regensségekbe. Újabb időben a Rochefort-Roustan-fele pör alkalmával is gyakorta olvashattuk neve említését: *Mosztakel*, azaz helyesen ejtve: *Musztakill*, a minek jelentése az, hogy: *Független*.

Mind e lapoknak nem igen sikerült mely gyökeret verni a muhammedánok közvéleményében. Ismail basa nem az a muhammedán tekintély, a ki után valaha muhammedán ember indulna, ha nem áll mögötte a végrehajtó külső hatalom, mely neki nyomatékot ad. Az Európából jövő arab lapot egyáltalán gyanús szemmel nézi; érthető, hogy nem bízik benne, sejti az önérdeket, mely nyilatkozatait sugallmazta. A muhammedán közvéleménynek csak igazhitűnek ismert muhammedán író adhat irányt, ki magában a nép körében él, a közöttek tekintélylyel bíró egyénekké folytonos érintkezésben áll, a nemzet régi kedvelt eszméit képviseli és mindazon visszaéléseket ostorozza, melyektől szabadulni épen a keletieknek leghőbb kívánsága. Soha hathatósabb viszhangot a muhammedán keleten létesült mozgalom az irodalomban nem talált, mint a milyennel az Arábi bey és párthívei által megindított, azóta a nép öntudata fölött uralkodó mozgalom találkozott a mostani arab hírlapirodalomban. Különösen egy

lap az, melynek említésével azóta fölötté gyakran találkozhatott az olvasó az európai hírlapirodalomban, mint olyannal, mely a muhammedán társadalomnak a jelen korban aspiratióit és visszahatását az európai elem politikai túlsúlya ellen a legnagyobb energiával és élességgel hozza kifejezésre. E lap nem futólagos jelenség az arab iszlám irodalomtörténetében; az a viszhang, melyet keltett, az a tetszés, melylyel mindenfelé találkozott, az az összhangzat, mely tartalma és a muhammedán társaság túlnyomó részének meggyőződése és érzülete között constatálható, arra mutatnak, hogy ez irodalmi jelenség az iszlám jelen állapotaira nézve valóságos tünetszerű jelentéssel bírt. Mondhatjuk, hogy az arab iszlám közvéleményét e lap fejezte ki leghívebben; nem kendőzte azt, hanem nyíltan reá olvasta azt azok fejére, kik a muhammedán társadalom jelenkori állapotait előidézték. Mindezeknél fogva megérdemli, hogy behatóbban foglalkozzunk vele.

III.

A hírlap, melyről szólunk, a következő nevet viselte: *Al-Hidsáz*. Viselte — mert előre kell bocsátanunk már itten is, hogy e lap az európaiak irányában oly kényelmetlen helyzetbe juttatta Riaz basa utódjának, Serif basának kormányát, melynek közlönyeként tekintették a *Hidsázt*, hogy körülbelül négy havi élete után magának a kormánynak kellett betiltania, mely azonban azóta más nevek alatt ismét utat talált a közönséghez. A hírlap neve egy programmal ért föl. *Hidsáz*-nak nevezik az arab félsziget azon tartományát, melynek Mekka és Medina legszentebb városai. A *Hidsáz* név tehát azt akarta megmondani az olvasónak, hogy kétfelével van dolga: arab érzelmű és muhammedán irányú lappal. Mindkét tekintetben éles ellentétet alkotott a *Hidsáz*, az egy *Dsaráib* kivételével, addig megjelent arab lapokkal. Ezeknek magoktartásáról már fontosabb volt szó. Közülök még azok, melyek muhammedán szerkesztés alatt jelentek meg, sem igen mutatták muhammedán jellegöket, legalább polemicus tekintetben nem mutatták. Az európai elem irányában a legnagyobb szelidséggel viseltettek. Különös pártszempont, éles politikai irány, világos öntudat bennök sem kifejezésre nem

jutott, sem pedig ilyes dolgot nem is ébreszthettek az olvasóban. Már elmondottuk, mivel foglalkoztak leginkább. Egészen különböző physiognomiát mutat a *Hidsáz* bármely száma, melyet kezünkhez kapunk. Már maga szerkesztőjének egyénisége is némi kezességet nyújthat azon irány tekintetében, melyet a lap rövid pályafutása alatt képviselt. Szerkesztője Ibráhim Sziráds Al-Medení. Nevének ez utóbbi alkotórésze Al-Medení azt mondja, hogy a szerkesztő Medina városából való. Ibráhim Sziráds tehát nemcsak hogy tősgyökeres arab, hanem az arabság legszentebb városából való, melyet a muhammedánok jó része még Mekkánál is szentebbnek tart. Medinában épült a legelső mecset; e város falai között talált a próféta menedéket, midőn a mekkaiak pogány dühe elől szöknie kelle, medinai volt az első muhammedán nemzedék ama tisztelt rétege, melyet a próféta az *anszár* «a vallás segítői» disznévvel tisztelt meg; végre Medina rejti a próféta tetemeit. Mindez okoknál fogva nagy fényt áraszt az iszlám hagyománya Medina városa köré, már azért is, mert e város volt a muhammedán hagyomány és tudománynak is legelső fészke, és a muhammedán hatalomnak is első székvárosa. Ezek a körülmények Medina városa lakóinak különös önérzetet kölcsönöznek. Ők magokat még a mekkaiakkal viszonyítva is előbbrevalóknak tekintik. Érdekes erre nézve Burtonnak, ki azon kevés európaiak egyike, kik a muhammedán szent városokat, Mekkát és Medinát a helyszínén tanulmányozhatták, élénk jellemzéseit olvasni.

Ily hagyományok központjában nevelkedett a mi Ibráhimunk. Képzeltető, hogy a gyermekkorától magába szítt arab és orthodox szellemhez mérve, mily ítélet alakulhatott lelkében Egyiptom «új korszakáról», melyben a muhammedán hagyományok a tömeg lelkében ugyan uralkodók és hatalmasak maradtak, a mint évszázadokkal ezelőtt is azok voltak ott, de a melyben a hagyományok, első sorban pedig az arabok magas rangjáról szóló nemzeti tan, végkép elhomályosodtak azon túlnyomó befolyás által, mely az európai consulusoknak, és az Európából bevándorolt magasrangú államtisztviselőknek a muhammedán nép közügyeinek kormányzatában jutott. Medinai Ibráhim csak egyik mutatványa azon széles népretegeknek, melyek az európai túlsúlyllyal szemben az épen körülírt érülettel viseltetnek. Az ő általa

ez eszmék kifejezésére alkotott közlöny csakis a többség közérzetének, közvéleményének a tolmácsa. Ha azonban a néptömeget nem tekintve, azon testületi concrét mozgalmakat pontosan akarjuk megjelölni, melyeknek szolgálatában áll, úgy különösen kettőt emelhetünk ki, mint azokat a köröket, melyeknek *Al-Hidsáz* az organuma: szellemi tekintetben az Al-Azharé, politikai tekintetben a szeptember havi katonai események megindítóie és támaszaié, nevezetesen azon emlékeztet mozgalomé, melynek a nevezett hó 9-én Arábi Bey állott az élére.

Az Al-Azhar-ról már több ízben szólottunk; meg a katonai mozgalomról is föltételezhetjük, hogy azok után, a mik december hó vége felé Gregory W. H.-nak a mozgalom főnökével folytatott értekezéséből a nyilvánosságra jutottak, és lapjainkba is átszivárogtak, olvasóink is mást látnak benne, mint pártütő elégületlenek olesó zendülését egy gyöngye kormány ellen, sőt mint öntudatos elvek által vezérelt nagyszabású nyilatkozását tekintik a nép lelkében élő nemzeti eszméknek, melyek évek hosszú során át háttérbe szorultak volt azért, hogy most annál élesebben és következetesebben nyomják előre az irányt adó köröket. Nem lehet e mozgalmat egy füst alatt említeni az Iszmáil basa elsöpörtetését megelőző katonai *pronunciamiento*-val, melylyel csak az az egy közös vonása van, hogy mindkettőt, a másodikat tán nem minden utóbánat nélkül, európai hatalom befolyása támogatott titokban. Mert a tervezett beavatkozás nem történhetik meg a nélkül, hogy a benszülött kormány a beállott zavarok következtében fejét vesztvén, a külső hatalmak rendező karára és támogató tanácsára ne szoruljon.

Mit akart elérni az Arábi Bey-fele mozgalom, mik voltak céljai? Sokféle hypothesist olvashattunk annak idején a kérdés felől. Míg a politikai írók egy része az «ezredesek» zendülésének magasabb célokkal való kapcsolatát kereken tagadta és a légből kapott combinációnak hirdette, nem látván abban egyebet, mint a műveletlen afrikai katona brutalitásának nyilatkozatát, addig mások szemében Arábi Bey katonai szerepe teljesen háttérbe szorult azon vallásos jellem elől, melyet neki tulajdonítanak. Mysticus gondolkodású, vallásos rajongónak rajzolták, katonaruhában megjelent dervisnek, kard a kezében, Korán az ajkán.

Valamely történelmi jelentőséggel bíró mozgalom céljait csak úgy ítéldhetjük meg helyesen, ha azon köröket nézzük, melyek e mozgalmat fölkarolják, melyek ismert irányukat e mozgalommal egyesítik és azonosítják. Így kell eljárnunk az egyiptomi «ezredesek» szeptemberi mozgalmának megítélésében is. Ezt első sorban az egyiptomi társadalom azon pártja karolta föl és mai napig is az dicsőíti legtüzesebben, melyet legjobban *nemzeti pártnak* neveztek el. Mit értünk Egyiptomban nemzeti párton? Ehhez a párthoz az Iszmail basa kormányrendszere ellenében a népesség minden rétegében lapangott oppositionális irányzatok tartoznak. Ez oppositio különféle czímen vált lehetségessé, de minden árnyalata abban az egy gondolatban találkozik, hogy a nemzeti elem az, melynek Egyiptomban uralkodni joga van. Ennek a gondolatnak a képzelt kivitelben már most többféle árnyalata van. Nevezetesen három. A nemzeti párthoz tartoznak azon reformerek, kik európai műveltséggel eltöltve, mint maga Serif basa és minisztertársai, különösen külügyminisztere Musztafa Fehmi és igazságügyminisztere Kadri, azon nézetten vannak, hogy Egyiptom műveltségi előbbrevitele, modern eszmékkel való elárasztása a legsikeresebben magok által a művelt benszlöttök által eszközözendő. Elismerik az európai műveltség becsét és fontosságát, szükségesnek is találják az európaiak közreműködését Egyiptom művelődése nagy munkájában, de ellenzik az ország absorbeáltatását az európaiak által, melyet Iszmail alkirály előmozdított. Ez árnyalatnak számos híve van Egyiptomban, természetesen a művelt rétegekben; ezt pártolják az európaiak közül is azok, kiknek nem jutott a konczból elég, vagy éppen semmi. Ez utóbbiak a párt eselszövői, bujtogatói. — A nemzeti párthoz, de már most nem annyira politikai, mint vallásos szempontból, tartoznak másodsorban az ó-muhammedánok is, kik az iszlám hagyományain épülő állam restauratióját hangsúlyozzák — de szintén a nélkül, hogy a józan, a nép viszonyai színvonalán álló műveltség ellenségei volnának. E pártnak középpontja az Al-Azhar akadémia és a nemzeti kormányzat mellett általános hitvallásának programja a már föntebb jellemzett paniszlamismus. Közöttük a conservatívek, paniszlamitikus meggyőződésüket az oszmán khalifatushoz, mint *vallási* primátushoz való hűséggel egyeztetik ki és neki rendelik alá, de

vannak aztán radikalisek is, kik szívesen látnák a khalifátus méltóságának reformáltatását nemzeti, azaz arab, értelemben. A harmadik árnyalatban ez az arab jellem a túlnyomó, mely elől a történelmi khalifátus integritásának gondolata háttérbe szorúl és teljesen mellékes szerepet visz. Ez az árnyalat még nem forrta ki magát, de kifejlődése már évekkel ezelőtt elénken mozgott Kairó ó-arab köreiben. A törökhöz való viszonyt tekintve, ez a legkevésbé loyális és a nemzeti gondolat benne kétfelé gyakorol reactiót: egyrészt az európai elem ellenében — ez a nemzeti párt többi árnyalataival közös vonása; másrészt a török főnhatósággal szemben. Ez az árnyalat egy egyiptomi «függetlenségi párt» anyagát rejtj ölében; benne egy a régi irodalomban is kimutatható fajbeli antagonismus éled föl, mely a török és arab nemzet között tényleg létezik, és mely kétségtelenül a keleti kérdés végleges megoldásában nem egészen mellékes jelentőséggel fog bírni. E pártárnyalatnak továbbá még legenyhébb programjához okvetetlenül hozzátartozik a parlamentáris kormányforma és a szabad intézmények komoly érvényesítése.

A nemzeti párt mindhárom árnyalata bosannával üdvözölte az «ezredesek» föllépését. Csak a jövő fogja megmutatni, a három közül melyiknek fog előnyére válni, melyikének győzelmét fogja előmozdítani a megváltozott helyzet. *) A *Hidsáz*-ban a paniszlamitikus irány volt képviselve; a közönséges nép érzületében, a közvéleményben, ennek van is a legmélyebb gyökere, a legtágabb népszerűsége. Meg kell azonban jegyeznünk, hogy csupán csak Egyiptomban tapasztalhatjuk a paniszlamitikus áramlat egyesülését a nemzeti aspirációkkal. Maga a paniszlamitikus gondolat, a mint különösen a konstantinápolyi körökből indul ki, inkább tagadása az egyes muhammedán nemzetek önérzetének, melyek szellemi egyéniségét a khalifátusi eszmébe forrasztani, ez az ő első és utolsó törekvése; ellensége ennél fogva a muhammedán országok önkormányzatának is, a mint ez Egyiptomban emelkedett túlsúlyra; sőt az ő értelmében a muhammedán fejedelemségek a közös khalifa satrapiáivá süllyednének.

Úgy gondolom, azon fontosságnál fogva, melylyel időnkben az egyiptomi kérdés bír, nem lesz minden érdek nélküli a

*) Czikkünk még januárban íratott, s csak az akkori viszonyokból indul ki.

muhammedán közvélemény ismeretére nézve, ha a *Hidsáz* irányával és magatartásával közelebbről megismerkedünk, már azért is, mert az európai consulok Kairóban e lapot rop-pant félelmes ellenségnek tekinthették. Hisz annyira mentek, hogy e hetilap betiltását kivítették az új egyiptomi kormánynál. Oly veszélyesnek tartottak egy hetenkinti árkus papirost saját czélzataikra nézve. Hisz Reuternek november 10-én azt sürgönyözték Kairóból: «Az egyiptomi államszolgálatban levő európai hivatalnokok, kik az ország kormányzatáért felelősek, azt a nezetet fejezik ki, hogy az erős akarat, melylyel Serif basa a *Hidsáz* nevű katonai közlőnyt (azaz az «ezredesek» pártjának közlőnyét) elnyomta, egy további bizonyíték arra nézve, hogy a miniszterelnök állása hivatalának elfoglalása óta megszilárdult». Nagy hatalom lehetett ennél fogva Egyiptomban az oly lap, mely alig a *Fővárosi Lapok* egy-egy számának nagyságában hetenkint egyszer látott napvilágot négy hónapon át! Az európai, különösen a francia lapok hébe-korba hoztak is e rövid négy hónap alatt némi általános kivonatokat a *Hidsázból*. De e kivonatok nem lehetnek elég tájékoztatók a lap valódi szellemére nézve. Egy barátom közvetítése folytán sikerült nekem a lapnak egynehány számát eredetiben megkapni, és ezek alapján bátorkodom az arab közvéleményen uralkodott közlőny szellemére nézve a következő adatokat összeállítani.

Az európai sajtó a *Hidsázt* militaris lapnak nevezte, ez két irányban bír jogosultsággal. Először úgy, hogy e lapban találkozunk föltétlen dicsőítésével az «ezredesek» politikájának, meg másodszor úgy, hogy e lap váltig azt hirdette, hogy az iszlám hatalmának megerősítése nem képzelhető másképen, mint a muhammedán érzelmű hadsereg szaporítása kíséretében. Minden az utóbbi körülményre vonatkozó adatot szenvedélylyel följegyez és lelkesedéssel dicsőít. Hogy mily szellemben teszi ezt, egy pár mutatóványból legjobban ki fog derülhetni. Megjegyzem, hogy a mi ízlésünk számára a fordítás meg sem közelítheti a *Hidsáz* hírlapi stílusát. Képzeljen az olvasó politikai vezérczikket, vagy rövidebb újdonságot a legemelkedettebb makáma-stílusban, helylyel-közzel régibb költőkből idézett vagy éppen ad hoc csinált versekkel átszőve! De idézzünk egynehány helyet a *Hidsáz* militaris szellemének megvilágítására.

«A ki az új törvényeket átvizsgálja, melyeket a hatalmas khiddiv a hadsereg számára folyó évi savvál 28-án (= szeptember 23) szentesített, azt a biztos meggyőződést szerezheti, hogy hadseregünk állapotai mostan a legjobb helyzetbe jutottak. A helyett, hogy azelőtt szűkölködés és szegénységben sinlődött, mostan ez állapotok ellentétére fordult a dolog. Így jutalmazza Alláh azokat, kik békén tűrnek és hálások Alláh iránt. Azelőtt barátaik könyörültek rajtuk, most ellenségeik rettegnek tőlük. Kérjük Alláh-t, hogy tartósan áraszsza el őket kegyével és hatalmával; hisz ő a kegyelmes, az adományozó.»

Érdekes lesz az egyiptomi hadsereg tekintetében még a következő kivonat, különös tekintettel azon végtelen panaszokra, melyek azelőtt Egyiptom felől világgá hangzottak :

«Számosak a Kairóban tartózkodó helyi katonaság és sokan a vidékre rendelt hadsereg tagjai közül, a kiket azelőtt szegénység és nemes állásukhoz méltatlan nélkülözés sújtott azért, mert fizetésük jó részét elvonták tőlük, mostan arra ébredtek, hogy az emberek gazdagjai közé tartoznak. A kinek azelőtt egy garasa nem volt, tíz, sőt száz számra bírja a guineát. Ez onnan van, mert fölemelték fizetéseiket és kifizették a hátralékokat. Még a katonák árvái és özvegyeire nézve is kiadatott a parancs, hogy fizetésük bőségesen jusson ki nekik. Mindnyájan most áldást mondanak azokra, kik ezen általános jólétet előidéztek» stb.

«Mielőtt Egyiptomba érkeztem», így szól a szerkesztő másutt, «és még ide érkeztem után is mindig csudálkozást gerjesztett bennem, ha azt hallottam, hogy az egyiptomiak nem igen hajlandók a katonai szolgálatba lépni. Most pedig, hogy azt láttam, a mit láthattam a katonai törvények tökéletességéből, ha a föntebbi állítást hallok, úgy csudálkozom, meg ismét csudálkozom, hogy jobban csudálkozni nem is lehet. Hiteles forrásból arról értesülök, hogy a katonai törvények teljesen ki fognak nyomatni. Minden lelkes és hazaszerető férfinak kötelessége, hogy egy példányt megszerezzen és szépségeit vizsgálja.»

Most egy hosszú versnek töredéke következik a szerző tollából, melyből a következőt fordítom le :

«Ó 'Adnán ivadécai (arabok)! Ébredjete; elég hosszú volt már álmotok,

És támaszszátok az államot művelődéssel és vallással!

Hősszúra nyúlt már a tudatlanság éjjele, és már eleget falták Pásztoraitok nyájakok húsát.

Oly nép vagytok, hogy dicsőnek csak azt látom, ki hozzátok tartozónak vallja magát,

És törvénynek azt, a mit ők törvénybe iktattak;

Ti voltatok az ő urai és most az övéké az,

A mi fölött ti uralkodtatok, ti pedig szegénységre jutottatok.»

E versben, mely ugyan csak arab nyelvezetével válik be versnek, az idegenek uralma ellen izgat a szerkesztő költő.

Látjuk, nagyra van a «katonai törvények»-kel. Ezeken mindig azokat a pontozatokat érti, melyeket az «ezredesek» zendülésök hírére a tantai búcsúról hamar székvárosába siető alkirály elé terjesztettek, és melyeknek elfogadása — hisz rá is állt a megrémült alkirály — volt hires kézcsókuknak és alávétésüknek föltétele.

Ezt az ultimátumot a következő szavakkal dicsőíti :

«A ki fölterjesztésüket tekintetbe veszi, a melyet a hatalmas Fenség elé tártak, az rögtön meggyőződik nagylelkűségökről, bátorságukról és magas törekvésükről. Hisz a nemes Korán világos verseit idézték abban, melyekkel a vallásháború kitünőségét bizonyították be, mely szükség esetén minden muszlim, férfi és nő, okvetlen kötelessége. Ez az előterjesztés 14 cikket foglal magában, épen a teljes hold életének mennyiségét, midőn a boltozaton fénylik (azaz: 14 éjjelt élt a boltozaton megjelenő teli hold). Ha a hely szűke nem gátolna benne, egyenkint előadnók azokat, mikép azok is, kik még nem tudják, megértsek, hogy a hazaszeretet által olesóvá válik az, a mi becses, és hogy a hazáját szerető ember életét és vagyonát kockáztatja. Azt is hallottuk, hogy az isten által őrzött város (Kairó) néhány ifja arra készül, hogy nyomdokaikat kövesse. Így áll a katonaság ügye arab tartományainkban. A mi pedig a tudományok ügyét illeti, ez az Azharbeliek gondjaira van bízva, mert ők közöttünk a legtudósabbak az arabok tudományaiban és történeteiben, és ők bírnak ezekben a legtöbb képességgel, ellentétben azon sok emberrel, kik azt hiszik, hogy a tudomány némely idegen nyelv tudásából áll, és hogy gyermekeik, ha nem tanulják az idegen nyelveket, barbárok maradnak, ha azonban akár csak egy európai bojtár oktatásában részesülnek, műveltekké válnak és finomakká. Nincs kétség benne, hogy ez merő tévedés. Ennélfogva kötelesség a muhammedánokra nézve, hogy az idegen nyelveket csak oly mértékben vegyék tekintetbe, a mennyiben az európaiak az ő (arab) nyelveket ismerik és hogy saját nyelvök becsét emeljék az által, hogy gyermekeiket arra neveljék, hogy példázatain, bölcsességén, költészetén művelődjenek és finomúljanak. Ez a legjobb segítség igazságtalan ellenségeink ellen.»

Ez az utóbbi hely mutatványúl szolgálhat a *Hidsáznak* európai műveltségünk irányában táplált visszautasító érzületére nézve. De erre még rátérünk. Most még a katonai dolgokra nézve egy példát, melyből kiderül, hogy a párt, melynek e közlöny szolgál, szabadelvű eszméket terjeszt a belső politika tekintetében.

«A győzelmes egyiptomi sereg föllépése előtt sem nem láttunk, sem nem hallottunk példát arra, hogy valamely hadsereg kormányától azt kívánta volna, hogy *parlamentáris, szabadelvű alapon*

alakuljon. E körülmény arra mutat, hogy hadseregünk az emberiség és az állam javát személyes érdekei fölé helyezi. Másképen áll az a nem arab országokban, hol a hadsereg saját érdekeivel törődik csak. Az arab hadsereg ezen ténye azt is mutatja, hogy szabadelvű vallásunk, mely hadseregünket vezérli, igazságra és méltányosságra inti őket. Kérjük Alláh-t, hogy vallásunkat erősítse általuk és a hozzájuk hasonlók által.»

Már e példából is láthatni, mily nagy súlyt vet a *Hidsáz* által képviselt párt a szabadelvű parlamentáris intézményekre. Lépten-nyomon ismétlődnek benne ez eszmék. Serif basa kormányát üdvözlölvén, p. o. így szól: «Nem kételkedünk, hogy az általa alkotandó törvény egyetlen lesz a maga nemében, megfelelő a hazabeliek érdekeinek épen úgy, mint a muhammedán törvénynek, hogy belé lesz igtatva a vezirek (miniszterek) felelőssége a gyűlekezetek előtt, hogy ki lesznek fejtve a hivatalnokok kinevezésének föltételei és elbocsáttatásuknak korlátai, megállapítva a képviselők és sejkhek gyűlésének megnyitása módja és jogai, és beleszólásuk az állam összes ügyeibe, hány tagja legyen e gyűlekezeteknek, miképen alakuljanak a kerületi képviselők, olyképen, hogy sem bármely kerület javának előidézésére vagy valamely baj elhárítására nézve határozat ne hozathassék, a nélkül, hogy magokat a polgárokat előbb meg ne kérdezték volna. A mi a törvényszékeket illeti, kívánatos, hogy azok függetlenek legyenek és hogy ott egyenlő legyen a magasrangúval az alacsonyrangú. Az is szükséges, hogy a kormány a muszlim újságlapok szaporítását mozgássa elő; ezek a haza szárnyai, melyeken a legmagasabb fokokig fölrepülhet; ezek az alattvalók tanítómesterei. Ha pedig a tanítómester nem őszinte érzelmű az iszlám és vallói iránt, akkor több kárt okozna mint hasznot.» Ez elég szabadelvű program egy afrikai paniszlamita párttól. Nem szűnik meg a szólás- meg sajtószabadságot, mint a szabad politikai fejlődés föfeltételét hangsúlyozni. «A ki», úgymond az újságirodalmat tárgyaló egy cikkében, «Franciaország hírlapjait megszámlálja, körülbelül a 2000-et meghaladó számmal találja azokat. Van közöttük republikánus, van bonapartista és egyéb irányt képviselő lap. Ámbár e lapok közül mindegyik azon dolgokat helyesli, a melyeket a másik rosszal, mindamellett a kormány egyikét sem háborítja véleménye kifejezésében, a szabadság eszméjéből indulván ki, melyet a nép megváltozhatatlan és csorbíthatatlan

törvénybe igtatott Mi ellenben elég soká úgy éltünk, mint a veréb a kis fiú tenyerén, a ki játszik a madárral, mi alatt ez a halál félelmét állja ki. Most azonban Alláh kegyelme nekünk a hatalmas Taufikot (a mostani alkirály neve) adta, kinek nincsen hőbb kívánata, mint a haza üdve és az iszlám s a muszlimok hatalma. Mióta ő jutott az uralomra, azóta számos intézkedést tett, melyek a haza ügyeinek javítására szolgálnak, nevezetesen a pénzügyi helyzetet reformálta olyannyira, hogy több mint milliom guineá-t takarított meg. Habár ez a takarítás nem szolgál örömünkre — minthogy e pénznek a haza javára való fordítása jobb, mint ennek valamely bankban való elhelyezése — mindamellett a takarékosság rendszerének és az administratív javulásának jeleként tekintendő.» Ezután a belügyek reformját dicsőíti.

Az eddigi kivonatokból is láthatjuk, hogy a szerkesztő elmélkedései mindig a *nemzeti* elem pártolására és az idegenek túlsúlya elleni oppositóra lyukadnak ki. Gyakran e tendentia egészen leplezetlenül kitör Al-Medeni cikkeiből. Ez a gondolat kölcsönöz lapjának positiv hangulatot, mely, bármely tárgyról szóljon is, fejtegetésein átlátszik. Egész cikkeket szentel a régi arab történelem egyes episodjainak, hogy nemzete kitünőségeit bizonyítsa, és azt, hogy Európa nemzetei előtt nincs miért pirulnia. Egy *Andaluz* című cikket teljes fordításban közölnénk, ha e folyóirat tere megengedné, hogy megmutassam, minő lelkesedéssel tölti el nemzetének múltja és mily szívesen lepi el lelkét az illúzióval, mely a századokat áthidalja és a múltnak fényét látja a jelenkor nyomorultságában.

Az vezércikkét pedig ezen kezdi :

«A kard tudja törekvésemet, midőn csörtetem,
— És pánצלom az én ismerősöm és Alláh az én menedéke.
Arra törekedünk, a mire őseink törekedtek
Mielőtt még arra gondolnánk, vajon a sors segít-e bennünket.»

«Idéztük e verset és dicsekszünk vele, különösen azért, mert az ellenség nem igen szereti azt; mert a legkiválóbb közé tartozik, a mit őseink reánk hagytak. Szerzője Ali fia Zejd, hogy Alláh mindkettőjüknek kedvezzen.»

«A régiek és az utódok, a kegyesek és a gonosztevők, a közellevők és a távollevők egyaránt megegyeznek abban, hogy az arab nép minden régi nemzet között a legkitünőbb. Nincsen egy nép sem, mely az ékesszólás dolgában hozzá fogható volna, melyet bátorsága és éles

esze, nyelvének régisége, a beszéd ügyes használata, költészetének szépsége, a példázatok sokasága és vallásának kitünősége tekintetében vele összehasonlítani lehetne. Ez az arab nép, az egvedüli, melyet Alláh kiválasztott és melynek megengedte, hogy tovább birtokolja országát, mint bármely más nép. Azzal tüntette ki, hogy a szent földeket az ő birtokába helyezte, és hogy azon városokat lakja e nép, melyekről Al-Ma' mür khalifa ezt mondá: «Irák szeme Bagdád, Szyria szeme Dömöczk, Róm szeme Konstantinápoly, Khoraszán szeme Nisábúr, India szeme Kandahár, Egyiptom pedig az összes világ szeme». «Az Isten pedig tudvalevőleg csak olyanokat tüntet ki, a kik arra méltók, az arabok pedig méltóknak mutatkoztak mindenre, a mi osztályrészökké jutott.» Most bőven felsorolja nemzete szép tulajdonságait és a történelemből példákat hoz föl állításai számára. «Ily tulajdonságokat örököltünk őseinktől. vajon illik-e, hogy lerontsuk azt, a mit őseink évezredek folytán építettek, és hogy rossz utódai legyünk a kitünő elődöknek? Soha sem! Alláhra mondjuk! Ennélfogva a tudósok, szónokok és a muhammedán hírlapok szerkesztőinek kötelessége, hogy nyilvánosságra hozzák azt, a mi őseik történeteiből titokban lappang és hogy az embereket e nyomdokok követésére indítsák, és hogy arra lelkesítsék őket, hogy az arabiség lélekzetét föntartsák. Mert mi nem akarhatjuk fajunk s nyelvünk kiirtását, akár a mi napjainkban, akár későbbi korzakokban, sőt akaratunk, hogy úgy hagyjuk azokat gyermekeinkre, a mint apáinktól reánk szállottak Alláh segedelmével és hatalmával. Ó arabok fiai! Miért nem ébredtek föl álmatokból, miért nem ragadjatok meg az erélyes törekvés kötelét? Hiszen ti, valóban ti, ti vagytok azok, a kiktől egy régi fejedelmek így szólott:

«Kardom némelykor csendes pajtásom, de némelykor
A hősök koponyáját marják az ő vágásai.
Hű barát, lelkem szereti őt társul tekinteni,
De még jobban örül ő, hogy én vagyok az ő gazdája.»

«Így gondolkozzék most is a vezér, az észnek és belátásnak embere; ha pedig nem így érez, nem fogjuk visszaszerezhetni elrabolt birtokunkat és elkobzott jogunkat. Az ellenség máris körülöttünk forog, már hozzáfogtak határaink megsemmisítéséhez és országaink elhódításához; mi pedig hanyagúl és gondtalanúl nézzük mindezt.» «Elmondtam mindezt és várom, vajon megczáfolhat-e valaki, és hogy biztosítja-e valaki életemet, becsületemet és vagyonomat; kimutathatja-e, hogy védelem, és meghazudtolhatja-e azt, hogy muhammedán birodalmunk lassan-lassan elvész. Ha pedig senki meg nem czáfolhatja szavamat, úgy minden egyes muhammedán emberhez fordúlok és így szólok hozzá: Te védelmezed ruhádat, miért nem védelmezed családodat; pénzre vigyázol, miért nem őröködöl országod fölött; társaid ellen ingerkedel, miért nem félted Koránodat; földi javaidat becsüled, miért tűröd, hogy tüzed elaludjék? Talán elég e figyelmeztetés, hogy mindenki a haza védelmére ébredjen, épen úgy, mint az európai népek saját hazájokat védik. Mi nem akarunk egyebet, mint a mit ők akarnának. Miért nem haragszunk, midőn ellenségeink azzal vádoluak, hogy barbárok vagyunk? Mi emberek

vagyunk, ők is emberek! Nincs közöttünk más különbség, csak hogy ők fukarok, mi pedig nagylelkűek vagyunk; ők hűtelenek, mi pedig megtartjuk a szövetség hűségét. Hát különben, hogyan bírták volna országainkat hatalmukba keríteni és völgyeinkben megtelepedni?»

Ily módon és ily hangon izgat folyton az arab nemzet mellett és az európai beavatkozás ellen. Különös élességgel ostorozza az európaiak részéről a muhammedánok barbarismusa, vagy mint szerkesztőnk mondja, «állatiassága» ellenében kiemelt európai culturát; soha polemiája keserűbb nem szokott lenni, mint mikor az «'aszr al-nûr», azaz «a világosság korszaka» fogalmát kritizálja. «Azt a sürgönyt kaptuk», így szól egy tuniszi tudósítás kezdetén, «hogy a francia hadsereg Zagaván táján nyolczszáz embert ölt meg, kik egyebet nem vétettek, mint azt, hogy vagyonukat és családjukat védelmezték. Ez az, a mit mi «a világosság kora» jeleiből látunk, melylyel Alláh bennünket megpróbált, azért, mert veszendőbe engedték vallásunkat és muszlim őseink tulajdonságait, melyeket fenyves bizonyíték gyanánt hagytak reánk. Elhanyagoltuk azokat és ezért sötétségben tengődünk.»

Midőn az arab régiség iránt büszkeséget akar gerjeszteni földieiben, szívesen veszi hasznát az archaeologiai fölfedezéseknek is, melyeknek eredményeit kissé túlozva fordítja tendenciájának megszilárdítására. «Jemen tartományában régi maradványokra akadtak, melyek az arab népeknek a tudományokban és mesterségekben sok ezer evvel ezelőtt elért magas fokáról tesznek tanúságot. Midőn a helytartó (váli) e fölfedezések hírére vette, ő maga megszerezte a régiségeket, nehogy mások kezébe kerüljenek, sőt büntetés terhe alatt meg is tiltotta a régiségek eladását. Nagy részét Konstantinápolyba küldte az ottani múzeum számára.» A múzeum szót szerkesztőnk így fejezi ki: *dár al-adsájib* «csudák háza»; különben Egyiptomban a (bülaki) múzeumot «antika-kláné»-nak, azaz «régiségek házá»-nak nevezik.

Minden fölött érdekes azonban e körre nézve az a tünet, hogy szerzőnk — így is nevezhetjük őt, minthogy lapjának majd minden szavát maga a szerkesztő írja — a nemzetiségi mozgalomba az arab néket is belevonja. Célját hogyan akarja elérni, mutatja például a következő kivonat:

«A történelemben van példa reá, hogy az arab asszonyok többet érnek, mint más nemzeteknél a férfiak. A ki ezt el nem hiszi, az csak

tanúlmányozza az arabok régi történeteit és genealogiáit. Ezekből az tűnik ki, hogy a csata napján ők bátorították a férfiakat olyan tettekre, a melyektől különben visszariadtak volna. (Itt példa idéztetik.) Nincs kétség abban, hogy az araboknak számos nemes tulajdonsága van, melyek országaikat, nyelvöket és hanifi vallásukat kitüntetik. A ki ezt kétségbe vonja, hallgassa meg, a mit elbeszélő vagyok. E napokban ugyanis egy kórházban egy ötven éves ember halt meg, ki tíz évig a rendes katonaságnál és négy évig a rendőrségnél szolgált; élete vége felé apró kalnárságot folytatott. Halála után ez ember nőnek bizonyult, ki évek során át férfinak tette magát. Mi vihette őt ez elhátározásra? Bizonyynyal az, hogy keveselte kortársainak férfias szellemét, melyet bitorolnak, a nélkül, hogy képesek volnának megsemmisítésükre törő ellenségeik ellen síkra szállani.» E gondolatot aztán még versben is kifejezi.

Már az eddigi mutatóványokból is láthattuk, hogy a *Hidsáz* pártja a nemzeti gondolatot el nem választja a vallás ügyétől és hogy a nemzeti párt azt az árnyalatát képviseli, melynek programja éles paniszlamitikus bélyeget hord homlokán. Szerkesztőnk, ki, mint láttuk, a muhammedán journalistikát «az állam szárnyá»-nak tekinti, e journalistikától nem csak azt kívánja, hogy a nemzet érdekeit képviselje az idegenekkel szemben, hanem hogy a muhammedán vallás érdekeit is képviselje és a vallás ügyeivel sűrűen foglalkozzék.

«A mi szomorúságunkat növeli», úgymond egy helyen, «az a tünemény, hogy némely arab hírlap abban a véleményben van, hogy vallásunkról hallgatnunk kell és rossz néven veszi a muszlim hírlapoktól, hogy vallásos kérdéseket szellőztetnek, melyek nélkül nem képzelhető el az arab nemzet kapcsolata. Pedig tudva van, hogy már nyelvünk is tizenhárom század óta oly szorosan van vallásunkkal egybekapcsolva, hogy az ember még csak érteni sem értheti jól e nyelvet, ha a Koránt és a nemes hagyományok jó csomóját nem tanulta meg és Muhammed társainak és követőinek beszédeit nem ismeri. Merő tévedés volna tehát, azt most egyszerre a vallástól elválasztani akarni. Mások még túlmentek a vakmerőségen, midőn még attól is el akartak tiltani, hogy az őseinkkel kapcsolatos történeteket ne tárgyaljuk. Kétséget pedig nem szenved, hogy oly ember, a ki károsnak találja azt, ha a régi és újabbskori arabok kitünőségét kimutató történeti adatokat hozzuk napvilágra, nyílt ellenségeink közé sorolandó, a kinek beszédétől őrizkednünk kell.»

Az épen fölhozott körülmény, hogy tudniillik szerkesz-

tönk pártja a muhammedán ó-conservativismust oly általános uralomra kívánja emelni a közvélemény fölött, hogy még a politikai lapokat is theologiai színezetűeknek szeretné leginkább, azt mutatja, hogy a *Hidsáz* a paniszlamitikus pártnak orthodox árnyalatát képviselte. E minőségben lapunk még a muhammedán tartományok theologusain is túl akar tenni, kiknek, habár csak a kényszerűség által reájok erőszakolt, mérsekelt nézeteit nem mindig helyesli. «Arról értesülünk — úgy mond — hogy Tunisz ulemái fetvát adtak ki az araboknak, hogy mostani háborújuk nem tekintendő *vallásháborúnak* (tán természetes vagy észszerű háború-e?), és hogy ennél fogva tartózkodni kötelesek az önvédelemtől. Ha ezt a hírt terjeszteni akarom, azt kell mondanom: Valóban Tunisz ulemái e fetvájok által a franczia kormány czéljait mozdították elő. Felő, hogy: «késő bánat eb gondolat». . . . De úgy vélekedem, hogy a köztársasági kormány a tuniszi ulemákat e fetva kiadására reákényszeríték, épen úgy, a mint az Enfidá (Al-Nefida) ügy alkalmával is egy helytelen fetvát csikart ki tőlök. Ez büntetése azoknak, kik a törvényt elszigeteltségök idején megsértik: Alláh akaratának ellenszegülésére kényszerítettnek és kettős büntetéssel sújtatnak. Könyörgünk Allához, hogy üdvben és helyes vezérletben részesítsen.»

A mint a tuniszi ulemákat a vallásháború kérdésében nyilvánított engedékenységekért korholja, ép oly mértékben ő maga egyre háborúra ingerli muhammedán atyafiait azok ellen, kik az iszlám hatalmát csorbítani, területét megnyírni törekednek.

«Egy konstantinápolyi újság kiszámítja, hogy a török állam az utolsó háború következtében területének két harmadát és alattvalóinak ugyancsak két harmadát veszíté Európában. Területe azelőtt körülbelül 600 ezer négyzet-kilométert tett ki, alattvalóinak száma pedig tizennégy milliót. Csak azért idéztem e hírt, mert azt akarnám, hogy szívünkben azt a hatást idézze elő, melyet megérdemel. A kinek kellő helyén van a szíve, nem fogja közönyösen elolvasni ezt a hírt.»

Folyton a francziáknak Tunisz területén való előhaldásáról beszél és mesés közlései vannak a tuniszi igazhitűek arszlánszerű bátorságáról és azon hősies elszántságáról, melylyel a szent város, Kairuván, védelmére készülnek. Túlzó színekkel festi a francziák kegyetlen eljárását a muhammedánok birtoka ellen. A legmagasabb cél, mely szeme előtt

lebeg, az összes muhammedán fejedelmek egyesülése a közös szent földadra: az iszlám megvédésére az európai túlhatalom és támadás ellen. Egy nagy muhammedán unió lebeg szeme előtt, mely közös és egységes vezérlet alatt elszántan végigküzdené erkölcsi és anyagi téren az európaiak elleni küzdelmet, bárhol fenyegetné ezeknek támadása a muhammedánok tartományait. Az a véleménye, hogy az európaiak cselszövénye a magasztos cél elérését meg akarja hiúsítani. Furcsa, hogy mennyire vetemedik gyanakodása. Azt gondolja ugyanis, hogy ez idén az európaiak rosszakarata terjeszté a hírt a Mekkában uralkodó járványos betegségről, a célra, hogy a szent búcsújárást (hadds), ezt az egyedüli alkalmat, mely az összes muhammedánságból egy helyen egy célra összegyűjti a hívőket, meghiúsítsa. Pedig szerinte koholmány volt az egész. Egy mekkai levelezője a következő információt küldi be ez ügyről:

«Van szerencsém a következőkben jelentést tenni a betegség ügyében, melynek uralkodásáról a szent városban annyi hamis hírt terjesztenek. Nem titok Ön előtt, hogy épen most van a búcsújárás ideje, midőn mindenfelől a szent városba összesereglenek a hívők. Jött is ez idén nagy számú zarándokló Indiából meg Jáva szigetéről is. Sok ezer meg ezer ember gyűlvén itten össze, több haláleset is előfordul, de azért nem lehet epidemiáról szólni; legfőlebb 5—6 haláleset van naponkint, a sárgaláz egyáltalán nem fordult elő. Az összes idegenek közül ötven nap óta 200 halt meg, az utolsó napokban pedig általában kevesebb haláleset constatálható. Dsiddában pedig sem ezelőtt, sem mostanában, a rendes egészségi állapotokat tekintve, semmi változás. Reméljük, hogy a kormány meg fog bennünket tisztelni azzal, hogy ügyes orvosokat küld a szentelt földre, de olyanokat, kik egyszerűs mind vallásos és becsületes emberek, mint például Abd-ul Szami bég és Haszan bég, kiket már azelőtt is ide küldöttek. Ily orvosok csakis oly híreket fognak terjesztetni, melyek a valóságnak megfelelnek. Az idevaló lakosok ily orvosok iránt nagy szeretettel és vonzalommal viseltetnének.»

A muhammedánság egyesítésére szükségesnek tartja a különböző nemzetekhez tartozó muhammedánok folytonos érintkezését egymás között, melyre nézve a sűrű utazgatást mondja a legcélszerűbb eszköznek:

«Tudva van, hogy az utazás a tapasztalás egyik oszlopa, mely által az ész is tökéletesedik. Igen ajánlatos, hogy Egyiptom nemes férfiai és ifjai járják be Tuniszt, Algier, meg Indiát is, hogy megismerkedjenek muhammedán testvéreik helyzetével, és hogy ott tudo-

mányban és műveltségben gyarapodjanak, vagy pedig azokat ott terjeszszék. Az elszigetelődés most annyival megvetendőbb, a mennyiben időnkben most könnyebb a közlekedés. Azért említettem föl ez országokat, mert biztosan tudom, hogy a muhammedán ember, ki oda utazik, ez útazásából sok tanulságot vonhat le. Ha csak egyszer megy Algiriába és meggyőződik az iszlám nyomainak eltűnéséről, *jobb dolgot tett, mintha ezerszer utazik Párisba.*»

Mindenki megérti e passus czélzatát. A muhammedán tartományok megismerését eszközül tekinti a muhammedán hatalom föléledésére, mely pártjának legelevenebb reménye. A míg ily módon a muhammedán úgy iránt lelkesedést akar atyafiaiba önteni, éber figyelemmel kíséri az európai hírlapirodalmat is, a mennyiben ez az iszlám dolgaival foglalkozik. Folytonosan polemizál ellene.

«Nem igen akar akadni valaki, a ki bennünket megvédelmezne az angol lapok ellen! Ez a *Times* már több ízben helyesléssel említi meg azt a tervet, hogy angol katonák szállják meg Egyiptomot. Nem tudja a *Times*, hogy Egyiptom Afganisztán testvére, sőt India édes anyja. Nem csekély számmal vagyunk és nagy készséggel bíruunk; enyhék a szelídek iránt, de vakmerők a támadók ellen. Kérdjük a *Times*-t, mivel bántottuk őt, hogy annyira haragszik reánk? Minden kérdésnek meg van a maga felelete és minden hibának a maga kikazítása.»

Serif basával és kormányával teljesen meg volt elégedve; roppant dicsérettel halmozta el hazaszeretetét és erélyességét. Bálványa Arábi bej, kinek vallásos érzületét, lelkes hazafiságát és józan eszélyességét egyre magasztalja.

Egyáltalán el lehet mondani, hogy az *Al-Hidsáz* teljesen ezen «ezredes» programját fejezi ki. A mit Gregory a *Times*-ban az említett néptribunál folytatott politikai társalgásából mint az ezredes politikai programját idézi, a mit nem rég a lapokban mint az egyiptomi nemzeti párt politikai hitvallását egész terjedelmében olvashattunk, megtalálható a *Hidsázban* (még az Egyiptom és Afganisztán között vont párhuzam is), míg viszont e lap mindig törekedik hangsúlyozni különös összhangzatát az érdekes ezredes czélzataival, mind vallásos, mind nemzeti téren. Az iszlám hatalmának újjáéledése, az arab faj túlsúlya, az idegenek befolyásának elhárítása, mindez pedig szabadelvű alkotmányos kormányzat közvetítésével — ez mind az «ezredesek», mind a nemzeti párt, mind a *Hidsáz* programja.

Az utóbbinak éles hangjával eléggé megismerkedtünk a

főnt közlött kivonatok következtében. E hang kényelmetlenül vált magára az általa eldicsért, tehát véle egyértelműnek tartott kormányra nézve, mely e végett folytonos recriminációknak volt kitéve a francia és angol consulusok részéről. A *Hidsáz* szerkesztője teljes öntudatával bír e helyzetének :

«Közöttem és egy afrikai tudós között szóba jött a hírlapok és a közigazgatás kérdése. Ő annak a véleménynek adott kifejezést, hogy az én lapom, a *Hidsáz*, nincs igen ínyére az idegeneknek és különféle okoknál fogva nem igen szívesen látják. Egy az, hogy mindjárt neve *Hidsáz* reájok nézve kényelmetlen czélzatot árul el; másodsor, *vallásos* hajlamait nem szeretik; harmadszor, nincs ínyökre, hogy az európai viszonyokkal foglalkozik; negyedszer, féltik azért, hogy a nép mohón fölkapja. Erre én azt felelém : A név senkinek sem nem árthat, sem nem használhat; a mi vallásos tendenciáját illeti, hát Európában is van számos újságlap, mely tisztán a vallás ügyét képviseli; a mi az európai helyzettel való foglalkozást illeti, hiszen ez az ő lapjaiknak is legérdekesebb témája, tehát méltatlan dolog, hogy csak lapomtól veszik rossz néven; hogy pedig a nép mohón fölkapja lapomat, arra mutat, hogy jó úton mozog, hogy az igazságot és méltányosságot akarja, mely minden jóra való embernek tetszik. Erre afrikai barátom is azt mondá, hogy az európaiak idegenkedése, kikkel csak kevés közös érdekünk van, egyik előkelő jele annak, hogy lapod a hazának és a vallásnak közhasznára van. Kérjük Alláh-t, hogy e célt előmozdítsa, erősítse és támaszsza, Serif basa és a többi vezír erejességé által.»

Vallásos buzgalmának közepette azonban nem feledkezik meg az élet apró hiúságairól sem. Egy hasábnál többet szentel egy bankett aprólékos leírásának, melyet az «új korszak» ünneplésére csaptak hívei, közli a szebbnél szebb arab toastokat, melyeket ez alkalommal (bor mellett-e? meg nem mondja) Adnán ékesszóló ivadéakai megeresztettek. Még a rendjelekről sem feledkezik meg. A keletiek, még a legtörzsközebb muhammedánok is, roppantul szeretik a kitűnőség és érdem elismerésének e látható jeleit. Jellemző e tekintetben a következő hely, melyet legvégül a *Hidsáz*ból bemutatunk. Fölsorolja azok neveit, kik a szultán küldötteinek távozása előtt rendjellel szerencséltek és részletesen leírja az ünnepléességet, mely a rendjelek föltűzését kísérte. Aztán így végezi :

«Mindenki tudja, hogy az épen említettek, kik e nemes kitüntetésben részesültek, egytől egyig jól kiérdemelték azt. Gratulálunk nekik. De az is bizonyos előttünk, hogy a katonaság közül azok, kik nem részesültek rendjelen, tudják, hogy ők magok kormányuk rend-

jelei. Már most, mi előbbrevaló, a rendjel-e, mely egyes ember mellén tündöklök, vagy pedig az a rendjel, mely a kormányt ékesíti?»

Nem kell külön kiemelnünk, hogy a *Hidsáz* nagy figyelmet fordított a muhammedán orthodoxia bástyájának, az Al-Azhar akadémiának ügyeire. Nagy örömmel és megelégedéssel constatálja a muhammedán tudomány gyarapodását ez akadémia tudós sejkheinek munkálkodása által. E tekintetben nemcsak azokra nézve, kik a keleti világ általános helyzete iránt érdeklődnek, hanem különösen még a muhammedán irodalom európai kutatói számára is fölötte érdekes adatokat nyújt. A rendelkezésemre álló számok egyikében például azt a hírt közli, hogy az Ali Nizámi basa által vezetett szultáni küldöttség, mely Egyiptom ügyeinek megvizsgálására küldett Kairóba, búcsúzása előtt az Al-Azhar sejkheivel is érintkezésbe bocsátkozott és kijelenté azt a nagy érdeklődést, melylyel az igazhitűek khalifája a vallástudomány eme híres középpontja iránt viseltetik. A sejkhek közül a legkitünőbbeknek a szultán nevében rendjeleket is adományozott. E szerencsés ulemák közé tartozott az akadémia egyik legkiválóbb embere, Hasszán al-Adavi sejkh is, kit a kánoni tudomány egyik legerősebb oszlopának tekint a mecset-akadémia társadalma. Ez a sejkh a szultáni kegyességet azzal viszonzta, hogy összes műveinek egy-egy példányát küldé meg «a királyok királyának, az arabok és nem-arabok szultánjának, a kard és a toll urának, Alláh földi árnyékának, és az igaztalanságot széthasító kardjának, stb.» Így címézi a szultánt a könyvek kíséretében hozzá intézett hódoló levélben, melyet *Hidsázunk* egész terjedelmében közöl, előre bocsátván a munkák címeit és fölötte érdekes rövid jellemezését.

GOLDZIHER IGNÁ CZ.